

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl : 1967

Cilt : XV

Yayın Komisyonu :

Prof. Dr. Hüseyin YURDAYDIN, *Dekan*

Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN, *Başkan*

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Prof. M. Tayyib OKIÇ

Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU

Doç. Dr. Bahriye ÜÇOK

Mustafa FAYDA, *Sekreter*

Yıl : 1967

Cilt : XV

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

№ : 27

1968 : 1

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ

DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARİHİNDEN YERİNE KÖKÜNE

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1968

İ Ç İ N D E K İ L E R

Fevziye Abdullah TANSEL, <i>Seyyid 'Aziz Mahmud Hudâyi</i> ..	1
Doç. Dr. Talât KOÇYİĞİT, <i>I. Goldziher'in Hâdisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlil ve Tenkidi</i>	43
—, <i>Mevzû Hadislerin Zuhuru</i>	57
Doç. Dr. Necati ÖNER, <i>Klasik Mantukta Modalite</i>	69
Doç. Dr. Cavit SUNAR, <i>Heraklit ve Oluş Meselesi</i>	87
Doç. Dr. İsmail CERRAHOĞLU, <i>'Abdurrazzâk İbn Hemmâm ve Tefsiri</i>	99
—, <i>Vücûhu'l-Kur'âna Dâir Bilinmiyen Yeni Bir Eseri</i>	113
Osman KESKİOĞLU, <i>Türkiye'de Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı</i>	121
Doç. Dr. Yaşar KUTLUAY, <i>İbâdilere Ait Bazı Metinler</i>	141
Doç. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU, <i>İbn Bâcce ve Felsefesi</i>	151
Dr. Hüseyin ATAY, <i>İslâmda Olgun İnsan (İnsan-ı Kâmil)</i>	155
Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU, <i>Tunusta Hâkimiyetin Dayılardan Beylere Geçişi</i>	173
Doç. Dr. Katherina MOMMSEN, Çev. Beyza MAKSUDOĞLU, <i>Goethe ve İslâm</i>	187
<u>Kitap Tanıtma ve Tenkitleri:</u>	
<i>The Kurrah Papyri from Aphrodito in the İnstitute (Dr. Hüseyin Atay)</i>	213

—, <i>The Rise of the North Arabic Script and its Kuranic Development With a full Description of the Kuran Manuscriptis in the Orientale Institute</i>	219
—, <i>Studies in Arabic Papyri I</i>	
<i>al-Arab fi Hazaratihim ve Sakafetihim ila Ahiri'l-Asri'ul-Emeviyyi</i> (Mustafa Fayda)	225

TÜRKİYEDE MATBAA TE'SİSİ VE MUSHAF BASIMI

OSMAN KESKİOĞLU

Medeniyetin ilerlemesinde en büyük âmil olan ve insanlığa en çok hizmet eden matbaa, 1450 de icad olundu ve Gutenberg ilk olarak Kitâb-ı Mukaddes'i bastı. Bizde uzun münakaşalar, itirazlar yapılarak yıllarca sonra matbaa kabul edildi. Fakat din kitaplarının tab'ına müsaade edilmedi. Mushaf tab'ı ise bahis konusu bile yapılmaya cesaret edilememiştir.

Her yeni şeyi itirazla karşılamak, insanlarda âdet haline gelmiş gibi bir şeydir. İnsanları geleneklerin, göreneklerin esiridir. Alışmadıkları bir şey karşısında kalınca, irkilirler, sarsılırlar. Sağduyuları imdada yetişenler, yollarına devamla ilerlerler, diğerleri yerinde direnir, donar kalır.

Bu, yalnız bizde değil, bütün dünyada böyledir. İnsanlık tarihi bunun örnekleriyle doludur. Beşer tarihini, geri iterek tatsız bir hale getiren bu gibi şeylerdir. Matbaa icad olduğu zaman Avrupa'da da yer yer itirazlarla karşılandı. Paris hattâtları, matbaaya karşı geldiler ve bu işi bir nevi sihirbazlık saydılar. Matbaaların mallarının musaderesi için ilâm aldılar. İngiltere'de de hâkimler ve zâbitler, matbaayı men etmişlerdir. "Ahalinden birtakım kaba zihinli herifler toplanıp böyle faydası yok ve zararı çok bir nevi icad ve san'atın icrası tecviz olunur mu deyu âmmeye nafi bir madde-i hayriyenin men'ını istidâ zımında parlamente arzihal takdim etmişlerdi."¹ 1501 de Papa Aleksandr, Katolik mezhebine muhalif kitap basan matbaacılar aleyhine umûmî bir afaroz neşretti. Fakat matbaa, bütün bunlara rağmen, ilm ü irfan ışıklarını yaymaya devam etti. Medeniyet kervam yürüdü. Cehalet karanlığından çıkıp aydınlığa kavuşan milletler uyandı.

Bize gelince, bu itirazlar ve direnmeler uzun sürdü. Halbuki, Cevdet Paşanın dediği gibi, basma sanatı medeniyetin anasıdır. uygarlığın kaynağıdır. insan ihtirâlarının en faydalısı ve en a'lâsıdır. "Sınaat-ı tab u temsil ümm-i medeniyet itlak olunmaya şâyan ve muhtereât-ı beşeriyenin enfa' ve a'lâsı

1 Cevdet Tarihi, c. I. s. 73. İstanbul. 1302.

denmeğe cesbân bir fenn-i adîm'ül adîldir. Ve zamanımızda akvâm-ı Avrupa ve Amerika'nın müşâhed olan sanâyi-i mütenevvia ve terakkiyât-ı azîmelerinin esası bu olduğu cümlelerin teslim - gerdesidir...²

Bu böyle olduğu halde, matbaacılık Türkler tarafından bir türlü benimsenemiyordu. Halbuki Avrupahlar Arapça ve Türkçe kitaplar basıyordu. 1516 yılında Avrupa'da Arapça harfler dökülmüş, kitaplar basılmaya başlanmıştı. Hatta ecnebîler, Türkiye'de de matbaa açmışlardı, kitap basıyorlardı. Avrupahlar, bastıkları kitapları Türkiye'ye getirip gümrüksüz satmak ruhsatını almışlardı, Millî servet bu yolla da Avrupahların cebine doluyordu. Mustafa Nureddin Paşa'nın, *Netâyic'ül Vukûât*'ta (C. III., s. 130) kayd ettiği üzere, bir ecnebî Türkçe harflerle kitap basmak ve gümrükten muaf tutulmak için devlete müracaat etmiş; III. Murad, Fransız tâcirlerine haricden getirdikleri Arapça, Türkçe, Farsça kitapların serbestçe satışına dair ferman vermişti. Evâil-i Zilhîce 996 tarihini taşıyan bu fermanın sureti şudur:

**Hâzâ sûret-i emr-i pâdişâh-ı İslâm es-sultan ibn-is sultan es-sultan
Murad Han**

Mefâhur'ul ümerâ'il kirâm, merâci'ul küberâil fihâm, ülü'l-kadr'il ihtirâm el- muhtassu bi-mözid-i inâyet'il - Melik'il - Allâm memâlik-i mah-rûsamda vâkı' olan Sancak Beyleri ve kapudanlar, dâme izzuhum, ve mefâ-hur'ul-kuzât ve'l-hukkâm maâdin'ül - fadl-ı ve'l- kelâm zikrolunan yerlerde olan kadılar, zide fadluhum, tevkî-ı hümayûn vâsil olacak ma'lûm ola ki, memâlik-i mahrusemde ticaret eden efrenc tâcirlerinden darendegâh-ı fermân-ı hümayûn Branton ve Orasyu veled-i Bandini nâm bezigânlar dergâh-ı muallâma gelüp vilayet-i Frengistandan ticaret için bazı metâ' ve Arabî ve Fârisî ve Türkî basma bâzı müteber kitaplar ve risaleler getirüp memâlik-i mahrusemde kendi hallerinde bey' u şirâ ederler iken bâzı kimseler yolda ve izde ve iskele ve ma'berlerde fuzûlî yüklerin yıkup denklelerin bozup içinden beğendikleri akmişe ve sâir metâ' kısmını akçasız ve cüzî bahâ ile cebren alup ve sizde Arabî ve Fârisî kitaplar neyler deyû ticaret için getirdikleri cemî, kitaplarını ellerinden alup bahâsın vermeyüp ve kendilerin ve vekillerinin ve âdemlerinin bey'u ticaretleine mânî' olduklarını bildirüp min ba'du emn ü emân üzere gelüp gidüp kendi hallerinde ticaret ettiklerinden bir ferd dahl olmayup müft ve meccânen meta'ları alınmayup ve yükleri bozulmayup men' olunmak hâbında hükûm-i hümayûnum talep ettikleiciden BUYURDUM

Kİ, hükm-i şerifimle her hanginizin taht-ı hükûmetine dâhil olurlar ise yolda ve izde ve menâzil ve merâhilde ve iskeleler ve ma'berlerde kendi hallerinde emn ü emân üzere bey' u şirâ ve ticaret ederler iken hariçten bir ferd metâlarına dahl ittirmeyüp ve sahibinin rızâsı olmadan cebren bir nesnelere ve ol makûle kitapların gasp ittirmeyüp her ne alurlar ise hüsn-i rızâları ile bey' idenlerden be-temâm değer bahâları ile aldırup akçasız veya eksük bahâ ile cüz'iden ve külliden bir nesnelere aldırmayup min-ba'd mezkûran bezirgânlara ve vekillerine ve âdemlerine şer'-î şerife ve ahidnâme-i hümâyûna muhalif aslâ ve kat'â kimesne dahl ü tecâvüz ettirmeyesüz, şöyle bilesüz ve ba'del' yemv bu hükm-i şerifimi ellerinde ibkâ idüp alâmet-i şerife i'timad kılâsuz, Tahriren fi'Evâil'-i Zilhicce. Sene sitte ve tis'in ve tis'a mieh (996)

Mahrûse-i Kostantınyeye

Türkiye'de Müseviler 1493 te İstanbul'da, iki yıl sonra da Selânik'te matbaa kurdular ve *Tevrât*'ı bastılar. 1567 de Ermeniler, Ermenice kitap basmaya başladılar. 1627 de Rumlar matbaa kurdular, İmparatorluğun muhtelif yerlerinde gayr-i müslim unsurlar, kendi dillerinde matbaalar açtılar; Hatta Arapça harflerle kitap basılıyordu. Türklere gelince, hâlâ matbaa açmaya cesaret eden çıkmamıştı. Bu iş için Şeyhul-İslâm'dan fetvâ, padişahın ferman lâzımdı.

Bu işe ciddi surette girişen İbrahim Müteferrika ile Yirmisekizçelebizâde Saîd Efendi oldu. İbrahim Müteferrika (1674 - 1745) matbaacılık müsaadesi alabilmek için, *Vesile'tüt - Tibaâ* adlı bir risale kaleme aldı. Bunda matbaanın faydalarını sayıp döktü: *

* Matbaanın aleyhinde bulunmaya götüren sebeplerden biri de, basma kitaba hocaların pek itimadı bulunmaması olsa gerek. Rahmetli Mehmed Âkif, bir hasbihalinde bunu şöyle nakleder:

"Bir gün memleketimizin âlim tanınan ricâli arasında fikhin muâmelât kısmına âit, oldukça mühim bir bahis münâkaşa ediliyordu. Fikirler, daha doğrusu me' hazlar taâruz edince, kendi re'yini yani kendi okuduğu kitabın musannifini haklı çıkarmak için sesini diğerlerinden ziyade yükselten bir zât, karşısındakine:

—Sen bu sözleri YAZMA kitaptan mı söylüyorsun, yoksa BASMA kitaptan mı ? dedi.

Bu sual üzerine, başka musanniflere âit iki kitabın biri BASMA, diğeri YAZMA olursa hangisiyle amel olunmak, hangisinin sözü tercih edilmek icâp edeceği de rûznâme'î münâkaşaya idhâl olundu."

Sebilürreşad, c. X, s. 221, 1331 H. Yılı

Aynı zihniyete, Âkif, Safahatta da şöyle alaylı bir sûrette işaret eder:

—Hani vâiz geçinen maskara şeyler var ya,

Der ki bir tanesi peştahtayı yumruklayarak:

Dinle dünya nenin üstünde durur hey avanak!

- 1- Mühim kitapların tabedilerek çoğaltılması halka faydalı olur.
- 2- Basma suretiyle kitaplar ihyâ edilir ve müslümanlar arasında yayılır.
- 3- Kitapların yazısı doğru olur. okunması kolay olur, mürekkep gibi silinip bozulmaz.
- 4- Basma kitaplar, yazmalardan ucuz olur. az emekle çok nüsha elde edilir.
- 5- Fihrist konur, aranılan şey kolay bulunur.
- 6- Ucuz olacağından halk alır, okur, uyanır.
- 7- Kütüphaneler çoğalır, okuyanlar artar.
- 8- Kitap neşri İslâm'a hizmettir, cihad gibidir.
- 8- Avrupa'da; Arapça, Farsça, Türkçe eserlerin kıymetini bilip basıyorlar, para çekiyorlar.
- 10- İslâm âleminin muhtaç olduğu kitapları basmakla devletin şerefi, itibarı artar.

İşt bu gibi makûl sebeblerle matbaa açmayı temine çalıştı. Devrin uyanık Sadrazamı Dâmat İbrahim Paşa bu işi benimsedi. Eğer İbrahim Paşa gibi yenilik taraftarı bir sadrazamdan, Yirmisekizçelebizâde Said Efendi gibi Avrupa'yı görmüş, matbaanın faydalarını müşaahede etmiş bir dosttan destek bulmasaydı, ne kadar didinse ve çırpınsa, bu sayıp döktüğü faydalar, kimsenin kulağına girmezdi. Bu dediklerimi Cevdet Paşa'nın sözleriyle teyid etmek isterim. Cevdet Paşa, İbrahim Müteferrika'nın Yirmisekiz Çelebizâde ile matbaa açmak için nasıl çalıştıklarını anlattıktan sonra diyor ki:

"Fenn-i tab'a dâir anımla bahs açıldıkta kendüye iâne olunduğu sûrette san'at-ı mezkûreyi kuvveden fi'le getirebileceğini ifade etmekle fenn-i tab'ın muhassenâtına dâir lâyiha kılıklı bir risâle kaleme alıp Damad İbrahim Paşa'ya takdim ile *tefsir* ve *hadis* ve *fıkıh* ve *kelâm* kitaplarından maadâ lûgat ve tarih ve tıp ve heyet ve sâir fünûn-ı hikmet kitaplarının tab'ına ruhsat istidâ ettiklerinde; çünkü mükaddemâ bu san'atın Dersââdet'te icadî tezekkür

Yerin altında öküz var, onun altında bahk;

Onun altında da bir zorlu deniz var kayahk.

Öteden kürt atılır:

—Doğru mu dersin be hoca?

—Ne demek doğru mu dersin ? Gidi cahil amca!

Sözlerim BASMA değil, YAZMA kitaptan tekmil,

Kim inanmazsa kızıl kâfir olur böylece bil!

M. Âkif, *Safahât, Asım.*

olunmuş iken icrasına cesaret olunamamış idüğünden bu kerre dahi evvel emirde böyle nev-zuhur bir sanatın icrasına zihinlerde tereddüt ve hal-ecân gelmiş ise de Saîd Efendi'nin ısrar ve ikdamı ve Sadr-ı sâhib-i nüfuzun tesâhhub ve iltizamı hasebiyle 1139 senesi hılalinde Şeyhul-İslâm bulunan Abdullah Efendi ve sâir fuzalâ-yı asır taraflarından Risâle-i mezkûre üzerine beligâne takrizler yazıldıktan başka Abdullah Efendi san'at-ı mezkûrenin icrasına bir kit'a fetvâ-yı şerife dahi vermiş ve bervechi istidâ *tefsir* ve *hâdis* ve *fıkıh* ve *kelâm* kitaplarından mââadasının tab'ma ruhsatı hâvi Saîd Efendi ile İbrahim Efendiye hitaben bâlâsı hatt-ı şerif ile müveşşah bir kit'a fer-mân-ı âlî isdâr buyurulmuş idi..."³.

1139 da Şeyhülislâm Abdullah Efendi tarafından verilen ilk matbaa fetvâsı şudur:

"Basma san'atında mahâret iddiâ eden Zeyd, lügat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı âliyyede **آلية** te'lif olunan kitapların huruf ve kelimâtının sûretlerini birer kalba nakş idüp evrak üzerine basma ile ol kitapların misillerini tahsil ederim dise, Zeydin bu vechile amel-i kitâbete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır? Beyan buyurula.

El-Cevab:

Allâhu a'lem, Basma san'atında mahâreti olan kimesne bir musahhah kitâbın hurûf ve kelimâtını bir kalba sahîhan nakş idüp evrâka basmağla zamân-ı kalilde bilâ maşakka nûsah-ı kesîre hâsıl olup kesret-i kütüp ve rahis bahâ ile temellûke bâis olur. Bu cevhibe fâide-i azîmeyi müştemil olmağla ol kimesneye müsâade olunup bir kaç âlim kimesneler sûreti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyurulur ise gâyet müstahsen olan umûrdan olur.

Ketebehu **Abdullah el-fakîr**

ufiye anhu

Buna istinâden Evâsıt-ı Zilkade 1139 tarihli, matbaa açmaya müsaadeyi hâvi olan ilk ferman da şudur:

Sûret-i emr-i şerif:

Kıdvet'ül-emâcîd ve'l-âyân Mektûbî-i sadr-ı a'zamî hulefâsından Sâid ve dergâh-ı muallâm müteferrikalarından İbrahim, zide mecdû-humâ, tevkî-ı refi-ı humayûn vâsil olacak ma'lum ola ki: Çün ravâbıt-ı devâm-ı kıyâm-ı kavânîn-i dîn ü devlet, ve zavâbıt-ı kıvâm-ı nizâm-ı mülk ü millet, ve zabt-u rabt-ı

tevârih u ahbar, ve hıfzu hırâset-i maarif ü âsâr, sebt ü tahrîr-i kütüb ü sahâ-yif ve kayd ü tahrîr-i devâvîn-i letâyif ile müyesser ve işâat-ı envâ-i ulûm ve itâret-i âsâr-ı funûn teksîr-i kütüb ile mukadder idüğü müsellemler ve mukarrer olmağla tulû-ı şems-i dîn-i Muhammedî ve zuhûr-ı tebâşir-i subh-i millet-i Ahmedî, (S. A. S.) den berû ulemâ-i dîn-i mübin ve fuzalâ-i muhak-kıkîn, kesserehum'ullâhu teâlâ ilâ yemv'i d-dîn, zabt u humâyet-i âyât-i Kur'-ânîyye ve hıfz u sıyânet-i ahâdis-i Nebeviyye ve sâir mâarif-i yakîniyye için tedvîn-i sahâyif ve tastîr-i kütüb-i ulûm u maârif eyleyüp ve kezâlk lügât-ı Arabiyye ve Fârisiyye ve maarif-i âliyye ve hukemiyye ve sâir funûn-ı cüz'-iyye ve kavâid-i külliye zabt ve ifâde ve teallüm ve istifâdesi dahî ketb ü tahrîr u tedvîn ü tastîr ile husulpezîr olmağla neyl-i ucûr-i dünyeviyye ve uh-raviyye ve ihrâz-ı saâdet-i ebediyye için te'lif-i kütüb-i ilmiyye ve tedvîn-i suhuf-ı maârif-i cüz'iyeden dahi hâli olmayup lâkin mürûr-ı eyyam ve ihti-lâfat-ı edvâr u a'vâm ile Cengiz-i fitne-engiz ve Hülâgû-yı bîtemyîz huruc-larında ve memleket-i Endülüse fecere-i efrenc istilâsında ve sâyir vakı' olan hurûb u kitâl ve harîk esnâlarında ekseri musannefât urza-i zayâ' ve telef ol-mağla elyevm memâlik-i İslâmiyyede Kâmûs ve Cevherî ve Lisânül-Arab ve Vankulu ve kütüb-i tevârih ve nûsah-ı ulûm-ı âliyyeden cild ve hacmı kebir olan nûsah-ı lâzime nâdir ve zümre-i küttâb ve müstensihinin dahi kusûr-ı himmet ve rehabetlerinden nâşi yazmağa rağbet etmeyüp ve yazdıkları nü-sah dahi habt u hatâdan hâli olmamağla nedret-i kütüb ve sekâmet-i nûsah talebe-i ulûm ve rağâbe-i maârif ü fununun usret ve meşakkatlarına bâis ve bâdî olup ve âmâl-i snâiyyeden BASMA san'atı vücûh-ı denânîre sikke-i hasene darbı ve rûy-ı sahifeye nigîn-i yemîn tab'ı gibi bir nevi kitâbetten ibâret ve fenn-i basmada husule gelen kütübün ibâreti ayan ve bir cild kitap yazmak zahmetiyle basma fenninde nice bin cild kütüb-i sahîha husûle geleceği nü-mâyân olup kalil'ül-maşakka ve kesîr'ul-menfaa bir san'at-ı mergûbe olduğı mefhûmını hâvî bir risâle-i belîga telif ve inşâ ve menâfi-i kesîresin ta'did ve ihsâ ve fenn-i mezkûrda sizin mahâretiniz olmağla levâzım u masârifin iştirâken görüp tedârik etmeniz ile eyyâm-ı saâdet-iktirânında bu san'at-ı garbiyenin verâ-yı hafâdan minassa-i zuhurda cilveger olmasıyla âmme-i ehl-i İslâm'ın ilâ yevmi'l-kıyâm isticlâb-ı deavât-ı hayriyelerine bâis olmağ için *fıkîh* ve *tefsîr* ve *hadis-i şerif* ve *kelâm* kitaplarından maada lügât ve tevârih ve tıb ve funûn-ı hikemiyye ve hey'et ve ana tâbi coğrafiya ve memalik ü mesâlik kitapları basılmak bâbında izin ve ruhsat-ı pâdişâhânemi iltimas eylemeniz ile risâle-i mezkûre a'lem-ül-ulemâil mütebahhırîn, efdal'ül-fudalâil - mü-teverriîn bahr-ı zehhâr-ı ulûm-ı şettâ ve yunbû-ı enhâr-ı mesâil ü fetvâ ve lâ-bis-i libâs-ı vera u takvâ hâlen Şeyhul-İslâm ve müftiyü'l-enâm Mevlânâ Ab-

dullâh, edâ mellâhu teâlâ fedâ ilehuya irsâl ve basma san'atında mahâret iddida eden Zeyd lûgat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı âliyyede te'lif olunan kitapların huruf ve kelimâtının sûretlerini birer kalba nakş idüp evrâk üzerine basmakla ol kitapların misillerini tahsil ederin dise, Zeydin bu vechile amel-i kitâbete mübâşeretine şer'an ruhsat var mıdır? deyû istiftâ olundukta basma san'atında mahâreti olan kimesne bir musahhah kitabın huruf ve kelimatını bir kalba sahîhan nakş idüp evraka basmakla zamân-ı kalilde bilâ maşakka nûsah-ı kesire hâsıla olup kesret-i kütüp rahis bahâ ile temellüke bâis olur. bu vechile fâide-i azîmeyi müşt Emil olmağla ol kimesneye müsaade olunup birkaç âlim kimesneler sureti nakş olacak kitabı tashih için tâyin buyurulur ise gayet müstahsene olan umurdan olur. deyu iftâ eylediğinden mâada zahr-ı risâlede kalem-i hikmet tev'emi ile (Arapça ibâre var) takrîz itmekle Mevlânâ'yı müşârun ileyhın fetvâ-yı şerîfeleri mücebince müsâade'i hümâyûnım erzânî kılınp ve sûreti nakş olacak lûgat ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı âliyyede te'lif olunan kitaplardan sûreti nakş olacak kitabı tashih için ulemâ-i muhakkîkîn ve fuzalâ-i müdekkîkînden ulûm-ı şer'îyye ve fûnûn-ı âliyyede mahâret-i kâmileleri olan akzâ kuzâtı'l-müslimîn sâbıkâ İstanbul kadısı Mevlânâ İshak ve sâbıkâ Selânik kadısı Mevlânâ Sâhib ve sâbıkâ Galata kadısı Mevlânâ Es'ad, zîdet fedâ iluhum, ve meşâyih-ı kirâmdan kıdvetül-ulemâ'il-muhakkîkîn Kasımpaşa mevlevî hânesi şeyhi Mevlânâ Mûsâ, zîde ilmihû, memur ve tâyin olunmuşlardır. İmdi zikr olunan kütüb-i lûgât ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı âliyyede te'lif olunan kitaplardan sûreti nakş olunacak kitabı Mevlânâ-yı numâileyhime tashih ettirdikten sonra vech-i meşruh üzere san'at-ı merkûmeyi ma'fiyyet ile amel ve icrâ ve bu vechile kütüb-i mezkûrenin teksîrine cidd-i evfâ eyleyüp ve lâkin san'at-ı merkûme ile husûle gelen kütüp sahîha olmak üzere ziyâde ihtimam ve habt ü hatâ bulunmaktan begâyet ittikâ eylesesiz, şöyle bilesüz, alâmet-i şerîfe itimad kılazuz⁴.

Tahrîren Fi-evâsıt-ı Zilkâ'de 1139

Bemakam-El-Mehrûse - Kostantınıyye

Bu fetvâ ve fermanı alınca İbrahim Müteferrika, Yirmisekiz Çelebizâde Saîd ile müştereken tab' işlerine başladı. İlkönce *Vankulu lûgatını* bastı. Bu kitabın başına, yukarıya suretlerini koyduğumuz fetvâ ile fermanı koydu.

4 Vankulu Lûgatı, 1141 yılı ilk baskı. Bu fermân, Ahmed Refik'in Âlimler ve San'atkârlar'ına hatalı alınmıştır.

Bunlardan başka zamanın ulemâsı tarafından yazılan 16 adet takriz⁵ ile matbaanın faydalarını anlatan ve yukarıda özetini verdiğimiz *Vesile'tüt-Tibâa* adlı beş sayfalık kendi eserini de bu lûgata koyup yayınladı. Bütün bunlardan maksadı, yeni açılan matbaanın Türkiye'de tutunmasını sağlamaktır. Tarih ve coğrafyaya âit eserlerin basımına devam edildi. Matbaa ilk semeresini vermişti. Vankulu lûgata 35 kuruşa satılmaya başlandı.** Bu sırada Lâle devrini silip süpüren Patrona Halil ihtilâli koptu, yıl 1143 H. / 1730 M. İstanbul'da yeniliğe dâir ne varsa yıkıldı. Matbaa da kapandı. Fakat isyan bastırılıp elebaşları temizlendikten sonra işler yine normale döndü, İbrahim Müteferrika, bu defa tek başına matbaayı işletmeyi üzerine aldı. 1145 senesi Evasıt-ı Receb'inde Fermanı tecdid etti ve işe yenibaştan koyuldu. 1157 H. de ölümüyle matbaa işleri yine durdu. Bunun üzerine Rumeli Kuzâtından İbrahim ve Anadolu kuzâtından Ahmed Efendiler 1160 ta bu işe talip çıktılar ve matbaanın kendilerine devr ü teslimini istediler. Bunun üzerine I. Mahmud tarafından, eski fermana müvâzi olarak adları geçen iki kadı adına 1160 tarihinde "Şürût-ı kadimesiyle" yeni bir ferman verildi. 1168 de. I. Mahmud'un ölümü üzerine III. Osman'ın tahta geçmesi münasebetiyle, bütün beratlar yenilenmesi geleneği gereğince, adları geçenlere verilen ferman da "vech-i meşrûh üzere amel olunmak babında" yeniden sâdir oldu. Evâil-i Rabiulâhır 1168 tarihini taşıyan bu fermanla bu işin tarihçesi nakil edildiğinden onu da buraya aynen aktarıyorum:

SÜRET-İ EMR-İ ŞERİF-İ ÂLİŞÂN

Kıdvet'ül kuzât-ı vel' hukâm, madin'ül fazl-ı vel'kelâm, Rumeli kuzâtından Mevlânâ İbrahim ve Anadolu kuzâtından Mevlânâ Ahmed, zide fadlulumâ, tevkî'-ı refi'-ı hümayûn, vâsil olcak ma'lûm ola ki,

Çün rava'bit-ı devam-ı kıyâm-ı kavânîn-i dîn ü devlet, ve zavâbit-ı kıvâm -ı nizâm-ı mülk ü millet, ve zabt-u rabt-ı tevârih u ahbâr, ve hıfz u hırâ-

5 Bu takrizler şunlardır: Fetvâyı veren Abdullah Efendi, sabık Rumeli kazaskerlerinden: Damatzâde Ahmed, Mirzazâde Mehmed, Abdullah ve Feyzullah efendilerle, o târihteki Rumeli kazaskeri olan Mehmet Zeynelâbidin Efendi, Kezâ sâbık Anadolu kazaskerlerinden: Salih, Dürri Mehmed efendilerle o tarihte Anadolu kazaskeri olan Mustafa b. Ahmed, sâbık İstanbul kadılarından Mehmed Sâlim, İshak, Abdurrahmân, Şeyhzâde Mehmed ve İshakzâde Nur Mehmed efendiler, Nakibül-Eşrâf Zeynelâbidin, İstanbul kadısı Zülâli Efendi.

** Fiyat fazla görülmesin diye belki baş tarafa şu küt'a konulmuş:

Ağır altına dahi satılırsa bu küt'p

Müşterisi sūd-mend, bâyi' magbūndur.

Âkıl olan ihtiyâr eyler mi bu hüsrânı kim,

Aldığı zer, verdiği ann dürr-i meknūndur.

set-i maârif ü âsâr, sebt ü tahrîr-i kütüb ü sahâyif ve kayd ü tahrîr-i devâvîn-i letâyif ile müyesser ve işâat-ı envâ-ı ulûm ve itâre-i âsâr-ı fûnûn teksîr-i kütüb ile mukadder idüğü müsellemler ve mukarrer olmağla tulû-ı şems-i dîn-i Muhammedi, ve zuhûr-ı tebhâşir-i subh-ı millet-i Ahmedî, (S. A. S.) den beru ulemâ-i dîn-i mübîn ve fuzalâ-i muhakkıkîn, kesserehum'ullâhu teâlâ ilâ yevm'id-dîn, zabt u himâyet-i âyât-i Kur'âniyye ve hıfz u sıyânet-i ahâdis-i Nebeviyye ve sâir maârif-i yakîniyye için tedvîn-i sahâyif ve tastîr-i kütüb ü ulûm-i maârif eyleyüp ve kezâlik lügât-ı Arabiyye ve Fârisiyye ve mâarif-i âliyye ve hikemiyye ve sâir fûnûn-ı cüzîyye ve kavâid-i külliyye zabt ve ifâde ve teallüm ve istifâdesi dahî ketb ü tahrîr u tedvîn ü tastîr ile husûlpezîr olmağla neyli umûr-i dünyeviyye ve uhreviyye ve ihrâz-ı saâdet-i ebediyye için te'lif-i kütüb-i ilmiyye ve tedvîn-i suhuf -ı maârif-i cüz'iyeden dahi hâli olmayup lâkin mürur-ı eyyam ve ihtilafât-ı edvar u a'vâm ile Cengiz-i fitne-engîz ve Hülâgûyî bitemyiz huruclarında ve memleket-i Endülüse fecere-i efrenc istilâsında ve sâir vâkı olan hurub u kîlâl ve harik esnâlarında ekseri musannefât urza-i zayâ' ve telef olmağla elyevm memâlik-i İslâmiyyede Kâmûs ve Cevherî ve Lisanül-Arab ve Vankulu ve kütüb-i tevârih ve nüshâ-ı ulûm-ı âliyyeden cild ve hacmı kebîr olan nüshâ-ı lâzîme-i nâdire ve zümre-i küttâb ve müstensihînin dahi kusûr-ı himmet ve rehâvetlerinden nâşi yazmağa rağbet itmeyüp ve yazdıkları nüshâ dahi habt u hatâdan hâli olmamağla nedret-i kütüb ve sekâmet-i nüshâ talebe-i ulûm ve ragabe-i maârif ü fûnûnun usret ve meşakkatlarına bâis ve bâdî olup ve a'mâl-i smâyyeden BASMA sanatı vücûh-ı denânire sikke-i hasene darbı ve rûy-ı sahîfeye nigîn-i yemîn tab'ı gibi bir nevi kitâbetten ibâret ve fenn-i basmada husûle gelen kütübün ibâreti ayân ve bir cild kitap yazmak zahmetiyle basma fenninde nice bin cild kütüb-i sahiha husule geleceği nümâyân olup kalil'ül-maşakka ve kesîr'ul-menfaa bir sanat-ı mergûbe olduğu mefhûmını hâvî mukaddemâ bir risâle-i belîga te'lif ve inşâ ve menâfi-i kesîresin ta'did ve ihsâ ve fenn-i mezkûrda selefimiz Müteferrika İbrahim mahareti olmağla levâzîm ve masarîfini tedarik ile bu sanat-ı garîbenin verâ-yı hafâdan minassa-i zuhurda cilveger olmasıyla âmme-i ehl-i İslâmın ilâ yevmil-kıyâm isticlâb-ı daavât-ı hayriyelerine bâis olmak için *fıkıh* ve *tefsir* ve *hadis-i eşerif* ve *kelâm* kitaplarından maadâ lügât ve tevarih ve tab ve fûnûn-ı hikemiyye ve hey'et ve ana tâbî' coğrafiya ve memâlik ü mesâlik kitapları basılmak bâbında izin ve ruhsat-ı pâdişâhâne iltimas olundukta risâle-i mezkûre Şeyhul-İslâm-ı esbak müteveffa Abdullah Efendi'ye irsâl ve basma sanatında mehâreti olan kimesne bir musahhah kitabın huruf ve kelimatını birer kalba sahihan nakş idüp evrâka basmakla zemân-ı kalilde bilâ meşakka nüshâ-ı kesire hâsıla olup kesret-i kütüb rahîs bahâ ile temellûke bâis

ve bu vechile fâide-i azîmeyi müstemil olmağla ol kimesneye müsâade olunup birkaç âlim kimesneler sûreti nakş olacak kitabı tashih için tayin buyurulur ise gayet müstahsene olan umurdan olur deyu iftâ etmekle virilen fatvâ-yı şerife mücebince müsâade-i hümâyûn erzani kılınup zikrolunan kütüb-i lügât ve mantık ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı âliyyede te'lif olunan kitaplardan sûreti nakş olacak kitabı gereği gibi tashih ettirdikten sonra vech-i meşruh üzere san'at-ı merkume ile husule gelen kütüb sahih olmak üzere ziyâde ihtimâm ve habt u hatâ olunmaktan begâyet ittikâ oluna deyu izin ve ruhsat-ı pâdişâ-hâneyi hâvi mukaddemâ sâdır olan emr-i şerif (bin) yüz kırk beş senesi evâsıt-ı Receb-ül-müreccesinde teccid ve bâdehu merkûm İbrahim fevt oldukta hizmet-i mezkûre muattale kalmağla nizâm-ı kadîmesiyle kârhâne-i merkumeyi müştereken i'mâl ve fenn-i tabâatı icrâ ve ihyâ şartıyla ta'yînât-ı mukarreresile, siz ki, mûmâileyhimâsız, alel iştirâk size inâyet üihisan olunmak üzere (bin) yüz altmış senesinde Hüdâvendigâr-ı sâbık merhum Sultan Mahmud Han, tegammedehu'llâhu teâlâ bi-rrahmeti vel'gufân, zamânında istirhâm eylediğinizde bâlâda mestûr şurût-ı kadîmesiyle kârhâne-i mezbûreyi iştirâken i'mâl eylemeniz için emr-i şerif virildiğin bildirüp cûlûs-ı hümâyûn meymenet-makrûnum vâkı' olmaktan nâşî emr-i mezkûrun teccidini ricâ eylediğiniz ecilden hilâfına ferman yoğise vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında fermân-ı âlişânım sâdır olmuştur. BUYURDUM Kİ, vusûl buldukta bu bâbta vech-i meşrûh üzere şerefyâfta-i sudur olan fermân-ı vâcib'ül-ittibâ ve lâzim'ül-imtisâlin mazmun-ı itâat-makrûnıyla âmil olasız, şöyle bilesüz, alâmet-i şerife i'timad kulasuz. Tahrîren fi evâil-i şehri- Rebî'il-âhır sene 1168

Bemakam-ı Kostantınıyyeti'l-mahrûse⁶

* * *

Öyle anlaşılıyor ki, matbaacılık hakkında dedikodu devam ettiğinden fermanların tekrar tekrar alınmasına ve hatta basılan kitapların baş tarafına konmasına lüzum görülmüş. Nasıl ki ilk fetvâdan sonra Yenişehir müftüsü *Abdullah* Efendi tarafından tekrar bir fetva verilmiştir. 1156 H. tarihinde verilmiş olması tahmin edilen bu fetvâ da şöyledir:

"Basma sanatında mahâret iddiâ eden Zeyd, lügât ve mantık ve hikmet ve hey'et ve bunların emsâli ulûm-ı âliyyede te'lif olunan kitapların hurûf ve kelimâatlarının sûretlerini birer kalıba nakş idüp evrak üzerine basma ile ol kitapların misillerini tahsîl ederim dise, Zeyd'in bu vechile amel-i kitâbete mübâşeretine şer'an ruhsat var mıdır?

⁶ *Subhî Tarihi*, 1199 baskısı baştarafı.

El-Cevab:

Basma sanatında mahâreti olan kimesneler bir musahhah kitabın hurûf ve kelimâtını bir kalıba sahîhan nakş idüp evrâka basmağla zamân-ı kalilde bilâ maşakka nüsah-ı kesîre hâsile olup kesret-i kütüp ve rahîs bahâ ile temellüke bâis olur, bu vechile fâide-i azîmeyi müstemil olmağla ol kimesneye müsâade olup birkaç âlim kimesneler sûreti nakş olacak kitabı tashih için tayin olunup anlar tashih ettiklerinden sonra sûreti kalıba nakş olunursa bir ameli-i müs-tahsen olur.

Abdullah Efendi, *Behce'tül-Fetâvâ*, s. 552, Matbaa-i Amire,
1289 baskısı

Görüldüğü üzere hem fetvâlarda, hem de fermanlarda *fıkıh*, *tefsir*, *hadîs* ve *kelâm* kitaplarının basılmasına müsaade verilmiyordu. Kur'an-ı Kerimin basılmasından ise hiç söz edilmiyor. Fakat sonraları bunların da basıldığını görürüz. Cevdet Paşa bunu da bize şöyle anlatıyor:

"... Bervech-i bâlâ erbâb-ı taassuba serreşte-i itirâz olmamak için Saîd Efendi ile İbrahim Mütefferrika tarafından *tefsir* ve *hadîs* ve *fıkıh* ve *kelâm* kitaplarından maadası basılmak istidâ olunup fetvâ-yı şerife dahi anların istidası üzerine tastîr olunmuş idüğünden hayli müddet kütüb-i şer'iyye tab' olunmamıştır. Halbuki tubaatta tazîmi muhil görünen müzâvele ve ameliyyât var ise de mücellidin muştâ ile uruşu ve kitabların cendereye sıkışı matbaanın müzâvelesinden ziyade ta'zîmi muhil iken ilm-i Usûl-i Fıkıhta mesâil-i müsl-lemeden olan (El-umuru bi-makasidihâ) hükmünce Kur'an-ı Kerim'in evrak'ı perişan ve perâkende olmadan vikâye için teclidi câiz olduğu halde kütüb-i şer'iyyenin teksiri niyet-i hayriyyesiyle tab olunmalarında beis görülmeyerek sonraları nef'an lit-talebe kütüb-i şer'iyye dahi tab' olunarak kâf-fe-i fünûn ashâbı müstefid olmuştur."⁷

Böylece kitap basma işinin kademe kademe gittiğini görürüz. Önce dinî olmayan kitapların basılmasına müsaade ediliyor, Dinî kitapların basımına izin yokken sonraları onlar da basılmaya başlanıyor. Buna da alışılıyor. Cevdet Paşa'nın gayet güzel izah ettiği gibi, bir işten maksad ne ise hüküm ona göredir. Bu bir dinî kâidedir. Kitap basan kimsenin, emek vererek bastığı o kitaba hakaret etme kasdı hiç tasavvur olunabilir mi?

Fakat Kur'anın tab'ından bahseden İstanbulda henüz yoktu. Halbuki bu da gayet arzu edilen bir şeydi. Hâricte mushaflar basılıyordu. Hattâ İstan-

⁷ Cevdet tarihi, c. I. s. 76. 1302.

bulda da kaçak tab edenler vardı. Hükümet basılmasını istiyordu. Fakat Bâb-1 Meşihata bağlı Fetvâhânededen fetvâ çıkmıyordu. Nihayet Cevdet Paşa'nın himmet ve gayretiyle bu iş de hallolundu, 1291 yılında İstanbul'da hükümet mârifetiyle mushaf basılmağa başlandı. Bunun nasıl olduğunu yine Paşa'dan dinleyelim:

“Nice senelerdenberu eczâ-i Kur'âniyenin tab'ı Bâb-1 Alice arzu oluna geldiği halde bu babta Bâb-1 Fetvâdan cevâb-ı muvâfık alınmadığı cihetle Bâb-1 Âlî, hâl-i tereddüde idi. Halbuki İranlılar Vâlide Hanında ve sair mahallerde gizlüce Kur'an-ı Kerim'i tabı ile alenî furuht ederlerdi. Ve bazı matbaalardaki evrâk-ı matbua parçaları bakkal dükkânlarında görülüp bu ise Kur'an-ı Kerim hakkında hüürnetsizliği mücib olduğu cihetle taraf-ı Şeyhülislâmiden arasıra iştikâ olundukça Bâb-1 Âlî dahi bu masâhif-ı matbûanın furuhtünü meneder ve bâzan müsâdere eyler idi. Bu sırada Fransa'da Hafız Osman hattıyla bir mushaf fotolitograf yâni aks-i ziyâ san'atıyla tabettirilerek nüсах-ı adîdesi Dersaâdet'e getirildi. Bâb-1 Âlî'ce dahî furuhtüne ruhsat verilmekle alenî satıldı. Lâkin yazıları lâyıkiyle çıkmamış idi. Bunun üzerine Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-müzâkere Matbaa-i Âmire'de ihtirâmât-ı lâzime yerine getirilmek şartıyla Mushaf-ı Şerif tab'ı tensib ile icrâsı tarafımıza havâle buyuruldu. Derhal tab'hânedeye yeniden destgâhlar kuruldu. Ve san'at-ı mezkûrede mâhir Ali Efendi mârifetiyle Şekerzâde'nin meşhur Mushaf-ı Şerifi tabettirildi.

Buna dâir doksan bir (1291) senesi hülâlinde taraf-ı fakirden tanzim ile tabı ve neşir olunan ilânnâmenin sureti bervech-i âti tahrir olunur...⁸

“Dörtüyz senedenberi Mesâhif-i Şerife ekseriyâ hatt-ı nesih ile yazıla gelmiş ve bu san'atta pek mâhir üstadlar gelüp geçmiştir. İşbu esâtize-i benâm şöhret ve mahâretçe tabakât-ı adîdeye taksim olunabilir:

Tabaka-i ulyâda bulunanların birincisi Şeyh deyu marûf olan *Hamdullah Ağâh Efendi*'dir ki, Yâkût Müstasımının icâd eylediği usûli bir güzel şive üzere ifrag eden odur. 926 H. tarihinde vefat etmiştir.

İkincisi *Hâfız Osman*'dir ki, Şeyha kema huve hakkuhu taklid eylemiş ve yazıyı bir mertebe daha toplayıp bir güzel şive vermiştir. 1110 H. târihinde vefat etmiştir.

Üçüncüsü işbu Hafız Osmanın şâkirdânından *Yedikuleli* deyu mârûf olan *Seyyid Abdullah Efendi*'dir ki, hocasının yazısına fark olunmağ mertebe taklid eylemiştir. 1140 H. tarihinde fevt olmuştur.

8 (Vak'anevis Cevdet Paşa'nın Evrakı, *Tarih-i Osmâni Encümeni Mecmuası*, cüz: 46. 1333

Dördüncüsü Yedikulelinin şâkirdânından Şekerzâde deyu mâruf olan *Mehmed Efendi*'dir. Hatt-ı nesihthe hocasına taklid ile beraber bu san'ata bir güzel şive ve nezaket vermiştir.

Tabaka-i sâniye Yedikulelinin şâkirdânından *Eğrikapulu* deyu mâruf olan *Râsim Efendi* ve hattât-ı meşhur Afif Efendi'nin dâmadı ve tilmizi olan *Deli Osman* ve *Mehmed Celâleddin* ve *Şimşir Hâfızdır*. Anlardan sonra tabakat-ı adidede pekçok meşhur hattâtlar vardır.

Şeyhin ömrü tecrübe ile geçip bu sanatı malûm olan dereceye getirinceye dek pekçok emek vermiştir. Evâili halindeki yazısıyla sonraki yazıları beyninde pekçok fark ve tefâvüt vardır. Yazdığı Kelam-ı Kadimlerin içide en ziyâde beğendiğini Resûl -i Ekrem (S. A. S.) e hediye olmak üzere Medine-i Münevver'e göndermiştir. Bu Kelâm-ı Kadimi taklid ederek bir Kelâm-ı Kadim yazmak üzere Sultan Ahmed-i Sâlis tarafından *Şekerzâde* memur olmakla* varup Medine-i Münevver'e de ikamet ile harf beharf ana taklid ederek bir mushaf-ı şerif tahrîr ile Dersââdet'e getirdikte Sultan Mahmûd' -ı Evvel taht - ı saltanata cülûs etmiş bulunmağla ol eser-i biadili ana arz eylemiştir. Bu kerre ol nüsha Dersââdet'te reis-i huffâz olan *Timur Hâfız*'a okutturuldu ve görülen yanlışlar asrımızda Şeyhül-hattâtın ve reisül-ulemâ olan İzzet Mustafa Efendi'ye tashih ettirildi ve asrımızda yeni zuhur eden aks-i ziyâ san'atında mâhir olan Erkân-ı Harp fotoğrafhânesinde müstahdem kolağası Hâfız Ali Efendi mârifetiyle tabı ve temsil ettirildi. 1291" (Vak'anüvis Cevdet Paşa)

Böylece görülüyor ki, matbaanın icâdından sonra, yani aradan tam 439 yıl geçtikten, Türkiye'de kabulünden 152 yıl sonra ancak Mushaf basılabilmişdir. O zaman hükümet bastırmak istiyordu, ulemâ-yı rüsüm muhâlefet ediyordu, fakat bugün mushaf basmak câiz degüldür diyecek, yoktur, sanırım. Hatta mushaf basmaya mâni olsalar kıyâmetler kopar.

* *

Kur'ân-ı Kerim dış memleketlerde basılıyordu. Hilâfet merkezi olan İstanbul'da buna müsaade edilmemesi biraz acıdır. Mushaf-ı Şerif ilk defa Avpa'da basılmıştır. Eldeki en eski baskı 1694 te Hamburg'da basılan Mushaftır. Tarih sırasıyla ilk baskıları kaydedelim:

* Belki tabı etmek içindi.

<i>Hicrî yıl</i>	<i>Miladî yıl</i>	<i>basıldığı yer</i>
1106	1694	Hamburg
1182	1768	Leibzig
1202	1787	Petersburg (Katerina hesabına basılmış, bu tabı, 1789, 1790, 1793, 1796, 1798 yıllarında tekrarlanmış. Ne hazindir ki, Rusya kraliçesi kendi hesabına Kur'an bastırıp müslümanlar arasında dağıtıyordu. Bunda ustura yarası gibi ince ince yakan bir acı var.: Her müslümanın evinde bir mushaf bulunduğundan bu vâsıtayla müslümanlara yaranmak istiyordu. Bizim ulemâımız ise tabı, bidâttir diye hilâfet merkezinin bu işi yapmasına mâni oluyordu.)
1216	1801	Kazan (Rusya'da müslümanlar tarafından ilk defa Kazanda basılmıştır. 1288/1842 den sonra her sene basılmıştır. Bu Şehabeddin Mercâni mukabelesiyle yapılmıştır.)
1249	1833	Londra
1250	1834	Flügel tab'ı
1267	1850	Luknav (Hindistan)
1269	1852	Bombay
1274	1857	Kalküta
1280	1863	Delhi
1281	1864	Mısır, Kahire, Bulak matbaasında
1288	1871	İstanbul
1291	1874	İstanbul (Maarif Nazaretince)

Kırımlı İsmail Gaspirinski tarafından da Kur'an-ı Kerim gayet mükemmel tashihli olarak bastırılmıştır.

(Afrikada çok bulunan körler için 1951 yılında Braille sistemiyle kabartma harflerle mushaf basılıp kör olan müslümanların istifadesine sunulmuştur.)

Bundan sonra birçok yerlerde nefis mushaflar basılmaya başlandı. Taş basması, dizgi harf basması gelişti. İstanbulda basılanlar nefâset bakımından enbaştadır. Osmanlı hattâtlarının en meşhurlarından Hafız Osmanın yazdığı mushaflar, Osmanbey matbaasında gayet güzel basılırdı. İstanbul

baskıları sanat ve nefâsetçe üstün olduğu gibi okunması da kolaydır. Çünkü bunlarda Kitâbe-i ûlâ denen heyet-i kadîmeyi, yani eneski imlâ şeklini aynen muhafazada okadar titizlik gösterilmemiştir. Okunması kolay olan ve alışılan imlâyâ uyulmuştur. Vaktiyle Meşihata bağlı olan *Teftiş-i Masahif-i Şerife Heyeti*, mushafların doğru basımını sağlamakla görevliydi. Bugün bu heyet Diyanet İşleri Başkanlığına bağlıdır ve *Mushaflar İnceleme Kurulu* adı altında İstanbulda bu vazifeye devam etmektedir.

* * *

Tarihe şöyle bir göz atarsak, Kur'an-ı Kerime hizmet maksadiyle yapılan bazı işler, başlangıçta itirazla karşılanmış, fakat sonraları o işin faydalı olduğu anlaşıl原因 kamu tarafından benimsenmiştir. Böylece itiraz sesleri kesilmiş, gürültüler sönüp gitmiştir. Meselâ: Kur'an-ı Kerimin yanlış okunmasını önlemek için ilkönce nokta şeklinde hareketler konmuş, bu münakaşa konusu yapılmış. Daha sonra bugünkü tarzda hareketlendi, sayfa kenarlarına cüzü', hızıp, aşır işaretleri, satır üzerlerine secâvend işaretleri kondu, Bunlar hep itiraza vesile yapıldı. Tabî' işi de böyle oldu. Fakat bunların iyi şeyler olduğu görülünce kabul edildi ve bid'at-ı hasene sayıldı. Mushafın tezhibine, duraklarına, ayetlerin sayısını göstermek için duraklara rakam konulmasına da itiraz edenler bulundu. Mısır baskısı mushaflarda duraklara âyet sayısını gösterir rakamlar konma işi genellikle tatbik edildi. Lâkin İstanbul baskılarında bu daha geç ve daha az yapılmaya başlandı. Hatta Diyanet İşleri Başkanlığına bastırılan Kur'an Dili, Hak Dini'nde, ne metne, ne de tercüme âyet sırasını gösterir rakamlar konulmadı. 1961 de yine Diyanet Başkanlığına basılan Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı'nda da aynı yola gidildi. Halbuki daha önce İstanbulda müteaddid defalar basılan Derkenarlı Mevâkıp tercümesinde hem metne, hem de tercüme rakamlar konulmuştu. Rakamsızlığın doğurduğu zorluğu, tefsir ve tercümelere ayet arayanlar herân hissederler. Rakam koymada dinî bir mahzur olamaz. Eslâfımız kolay olan herşeyi kabul ederdi. Duraklara rakam konmuş ilk yazma olduğunu tahmin ettiğimiz bir Mushaf-ı şerif Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunmaktadır. Develü Zâde İsmail bin Hacı Kasım Paşanın 1298 H. de vakfettiği bu Mushaf-ı şerif, Vakıflar Genel Müdürlüğüne Kayseriden gelmiştir. Durak sonlarına kırmızı mürekkeple âyet numaraları konmuştur. (Vakıflar Arşivi, Mushaflar bölümü, No: 37) Ayetleri kolayca bulmak için Tertip-i Ziyba adlı eseri ilk meydana getiren Vardarlı Hafız Mahmut adında bir Türktü. 18 inci asırda yazılan yuvarık adı geçen bu mushaf ile de bir Türk hattâtının duraklara rakam koymağa başladığı görülür.

توحیحی کلام اولنه

صورت خط همايون

صورت امرشرف

قدوة الاماجد والواعيان مکتوبی صدر اعظمی خلفا سندن معید و درگاه معلام متفرقه اردنن ابراهیم رید
 بجدمه اتوقیع رفیع همايون واصل او ایچن معلوم اولاکه چون روابط دوام قیام قوانین دین و دوات و ضوابط
 قیوم نظام ملک و ملت و ضبط و ربط توارنج و اخبار و حفظ و حراست معارف و آثار نبی و محرم و کتب و صحاف
 و قید و تحریر و او بین لطایف ابله مبسر و اشاعت انواع علوم و اطارات تار فسون تکثیر کتب ابله مقدر ابدوی
 مسلم و مقرر اولعله طلوع شمس دین مجددی و ظهور نباشیر صبح ملت احمدی صلی الله تعالی علیه و سلمدن برو
 علماء دین مبیین و فصوله محققین کثرهم الله تعالی الی یوم الدین صبط و حمايت ایت قرآنیه و حفظ وصیات
 احادیث نبویه و سایر معارف بقینه ایچون ندوین محایف و تسطیر کتب علوم و معارف البلیوب و کذلک لغات
 عربیه و فارسیه و معارف ابله و حکمییه و سایر فسون جزئییه و قواعد کایه صبط و فاده و تعلم و استعاده سی دخی
 کتب و تحریر و ندوین و تسطیر ابله حصول بدیر اولعله نیل اجورد نیویه و اخریه و احراز سعادت ابدیه چون
 تالیف کتب علمییه و ندوین و صحف معارف جزئییه دن دخی خالی اولمیوب لکن مرور ایام و اختلافات ادوار و اعوام
 ابله جیکیز فتنه انکیز و هلاکوری تیز خر و جلرنک و مملکت اندلسه فخره افرنج استیلا سندن و سایر اوضاع اولان
 حر و ب و قتال و حریق اتشارنه اکثر مصنفات عرضه ضیاع و تلف اولعله ایوم ممالک اسلامیه ده قاموس
 و جوهری و لسان العرب و وان فولی و کتب توارنج و نسخ علوم آیه دن جلد و حجمی کبیر اولان نسخ لارمه
 نادر و زمره کتاب و مستنسخ کتب دخی قصور هیت و رعا و نلرندن باشتی یار مغر غت انجیوب و یارد قلمی
 نسخ دخی خیط و خطادن خالی اولعله درت کتب و سقامت نسخ طلبه علوم و رغبه معارف و فنونک
 عمرت و مشقتلر بنه باعث و بادی اولوب و اتمال صاعیه دن بجمه صغنی و حوجه دانیره سکه حسنه ضری
 و روی صحیفه یونکین بین طبعی کبی بر نوع کتابندن عبارت و فن بجمه ده حصوله کلا کتبک عبارت قیام
 و بر جلد کتاب یارلقن رحمتیله بجمه فساد بجه بینک جلد کتب صحفه حصوله کله جکی نمایان اولوب قلیل المنسقه
 و کثیر المنسقه بر صنعت مرغو بر اولدینی مفهومی حاوی بر رساله بایعیه تالیف و انشا و مباحث کثیره رس تعهدیه
 و احصا و فن مذکورده سزک مهار نکر اولعله اوارم و مصارف اشراکاک کورب ندرک انجک ابله ایام سعادت
 اقترا نملک بوسنت غر بیمنک و رای خفادن منصه ظهورده جلوه کراولسیله عامه اهل اسلامک الی یوم القیام
 استجواب دعوات خذیر لریه باعث و انجیون فقه و تفسیر و حدیث شریف و کلام کتابلرنندن ماعدات لغات
 و توارنج و طب و فنون حکمییه و هیئت و اکا تابع جغرافیا و ممالک و ممالک کتابلری باصلقی باسندن و رخصت
 یاد شاهامی التماس الکر ابله رساله مذکورن اعلم العالم المنجیرین فصل الفضلاء المنور عن محرر جار علوم شری
 و بتبع و انهار مسابیل و فتوی و لانس ایلاس و روع و تقوی حالاشیح الاسلام و معنی الامام مولانا عبد الله ادام الله
 تعالی فصبا یله یار سال و بجمه صنعتده مهارت ادعا ابدن رید لغت و منطق و حکمت و هیئت و بو تارک
 امثالی علوم آیه ده تالیف اولمار کتابلرک حروف و کلماتک صورتلری بر قالمه نقش ابدوی اوراق و زربنه
 باصنعه

بامغله اول كتابك مثال بنى محمد بن ابراهيم بن ديسه زبديك دو وجهه لى كتابته مباشرته شرعاً رخصت وارميدرد بواستفا اولند قده صمغنته مهارتى اولان كسنه بر صمغ كتلك حروف وگلانى برقاله صمغها نقش ادوب اورا فده بامغله زمان قايلىك بلامشقه نسخ كثيره حاصله اولوب كثر كتبخ رخصت وارميدرد بواستفا اولند قده باعث اور دو وجهه فابن عظيمه بنى مشنل اولغله اول كسنه بامساعده اولوب براق عالم كسنه لر صورتى نقش اولان كتابى صمغ همچون تعيين بيور بلور ايسه غايت مهسنه اولان امور دن او اور دبو افتا ايلد وكندن ماعد اظهر رساله ده قلم حكمت توامى ابله هذه مجله بل دروهو فى حجره مستفرد فى سلكه مفرد وروض زخارى اللينات و محروكته عذب مرات فاض ونهر فتبخس منه عيون الاخرى بان يكون مسقط الاذن وراعة القول وموقعا لانواع تقاريض الفحول واله در منشئه حيث بن مابن واحسن الان هل حرا الاحسان لا الاحسان كلات درى اللعايله تقرىض ابنتك مولاناى مشار اليوك فتوى شريفه لى موحه مساعده هما بونم زرانى قانوب و صورتى نقش اوله جن لغت ومنطق وحكمت وهيت و بونلرك امالى علوم آيه ده تاليف اولنان كتابلردن صورتى نقش اوله جن كتابى صمغ همچون علماء محققين وفضلاء مدققين علوم شرعيه وفتون آيه ده مهارت كامله لرى اولان قضى قضاه المسلمين سابقا استنادول قاضى مولانا اسحق وسابقا سلايك قاضى مولانا صاحب وسابقا غلظه قاضى مولانا اسعد ريدت فصا بلهم ومشايخ كرامدن قدوة العلماء المحققين قاسم ياشامو لويجمله سى شى مولانا موسى ريد علمه ما مورو تعيين اولمشلرد ريدى ذكر اولان كتب لغت ومنطق وحكمت وهيت و بونلرك امثال علوم آيه ده تاليف اولنان كتابلردن صورتى نقش اوله جن كتابى مولاناى موسى اليه صمغ ايندر دكن صكره وجه مشروح اوزن صنعت مرقومه بنى معيت ابله لى و اجرا و بوجهه كتب مذكور نك

نكثيرينه جدا و فى البليوب ولكن صنعت مرقومه ابله حصوله كان كتب صمغ اولمق اوزن

زياده اهتام وخط وخطا وابتعدن غايت انقاليه سرشوبله بله سرعلامت

شريفه اعتماد قله سر تحريرافى واسط ذى القعدة سنه تسع

وثلاثين ومائه والى بمقام المحروسه

قسطنطنيه

صورت فتواى شريفه

بصمغ صمغنته مهارت ادعا بدن زيد لغت ومنطق وحكمت وهيات و بونلرك امثال علوم آيه ده تاليف اولنان كتابلرك حروف وگلانىك صورنلر بنى برقاله نقش ادوب اوران اوزر بنه بصمغ ابله اول كتابلرك مثال بنى محمد بن ابراهيم بن ديسه زبديك دو وجهه لى كتابته مباشرته شرعاً رخصت وارميدرد بواستفا اولند قده باعث اور دو وجهه فابن عظيمه بنى مشنل اولغله اول كسنه بامساعده اولوب براق عالم كسنه لر صورتى نقش اولان كتابى صمغ همچون تعيين بيور بلور ايسه غايت مهسنه اولان امور دن او اور دبو افتا ايلد وكندن ماعد اظهر رساله ده قلم حكمت توامى ابله هذه مجله بل دروهو فى حجره مستفرد فى سلكه مفرد وروض زخارى اللينات و محروكته عذب مرات فاض ونهر فتبخس منه عيون الاخرى بان يكون مسقط الاذن وراعة القول وموقعا لانواع تقاريض الفحول واله در منشئه حيث بن مابن واحسن الان هل حرا الاحسان لا الاحسان كلات درى اللعايله تقرىض ابنتك مولاناى مشار اليوك فتوى شريفه لى موحه مساعده هما بونم زرانى قانوب و صورتى نقش اوله جن لغت ومنطق وحكمت وهيت و بونلرك امالى علوم آيه ده تاليف اولنان كتابلردن صورتى نقش اوله جن كتابى مولاناى موسى اليه صمغ ايندر دكن صكره وجه مشروح اوزن صنعت مرقومه بنى معيت ابله لى و اجرا و بوجهه كتب مذكور نك

صورت افر شریف عالی شکر

قدوة القضاة والحكام * معدن الفصل والكلام * روم ایل قضااندن مولانا ابراهیم وانا طولی
 قضااندن مولانا احمدزید فضلهمما توقيع رفیع همایون واصل اوابحق معلوم اولاهکه چون
 روابط دوام قیام قوانین دین و دولت * وضوابط قوام نظام مملکت * وضبط و ربط
 توازی و اخبار * وحفظ و حراست معارف و آثار * ثبت و تحریک و بحایف و قید و تحریر
 دو این لطایف ایله مبرس و اشاعت انواع علوم و اطمان آثار فنون تکثیر کتب ایله مقدر ایدوی
 مسلم و مقرر اولمغه طلوع شمس دین محمدی * و ظهور تباشیر صبح ملت احمدی * صلی الله تعالی
 علیه و سلمدن رو علماء دین مبین * و فضلاء محققین * کثرم الله تعالی الی یوم الدین * ضبط
 و حمایت آیات قرآنیه * وحفظ و صیانت احادیث نبویه * و سایر معارف یقینیه ایچون
 تدوین بحایف و تفسیر کتب و علوم معارف ایلوب و کذلک لغات عربیه و فارسیه و معارف
 آلیه و حکمییه و سایر فنون جزئییه و قواعد کلییه ضبط و افاده و تعلم و استغاده می دخی کتب
 و تحریرو تدوین و تفسیر ایله مسولیندیر اولمغه نیل امور دنیویه و اخریه و به و احراز سعادت ابدیه
 ایچون نالیف کتب علیه و تدوین صحف معارف جزئییه دخی خالی اولوب لکن مرو ریایم
 و اختلافات ادوار و اعوام ایله چنگیز فننه اندیز و هلا کوی بی تمیز خر و جابرنده و مملکت اند لسه
 لجره افرنج استیلاسه و سایر واقف اولان حرور و قتال و حریق انار نه اکثر مصعات
 مرضیه ضیاع و تاف اولمغه الیوم بمالک اسلامیه ده قاموس و جوهری و لسان العرب
 و وان قوی و کتب توازی و نسیح علوم آلیه دن جلد و جمعی کبیر اولان نسیح لارمه نادن و در مره
 کتاب و مستثنیینک دخی قصور همت و رطو نلورندن ناشی یا ز مغه رغبت ایچوب و یار دقاری
 نسیح دخی ضبط و خطا دن خالی اولمغه بدرت کتب و سقامت نسیح طبیه علوم و در عمه معارف
 و فنونک عسرت و مشقلمرینه باعث و بادی اولوب و انمال صناعیه دن بسمه صنعتی و جوه دانیره
 مکه حسنه ضرری و روی صحیفه یه نکیین بین طبعی کبی بر نوع کابندن عبارت و فن بسمه ده
 حصوله کلان کتبک عبارتین هیان و بر جلد کتب یا رلق ز جمعیله بسمه فننه بیجه بیلک جلد کتب
 صحیفه حصوله کله چکی نمایان اولوب قلیل المشقه و کثیر المفعه بر صنعت مرعوبه اولدوغی
 مفهومی حاوی مقدمه بر رساله پایمه نالیف و انشا و مایع کثیره سن تعدید و احصا و فن
 مذکور ده سلفکر متفرقه ابراهیمک مهارتی اولمغه اواز م و مصارفی تدارک ایله بوصعت
 فریبه ناک و رای سفادن مصصه ظهور ده جلوه کراولمسیله عامه اهل اسلامک الی یوم القیام
 استیلاب دعوات خیریه لرینه باعث اولتی ایچون فقه و تفسیر و حدیث شریف و کلام کابردن
 ما عبد الغات و توازی و طب و فنون حکمییه و هیئت اکاتادج حراویا و ممالک و مسالک کابری
 بصافی باستاندن و در خصمت پادشاهه التماس اولدوه رساله مذکورده نسیح الاسلام اسبق
 متوفی عبدالله افندی یه ارسال و بسمه صنعتیه مهارتی اولان کسه رسوخ کابک حروف و کاتبی
 بررقالمه صحیفه نقش ایدوب اوراقه بسمغله زمان قلیلک بلا مشقه نسیح کثیره حاصله اولوب
 کثرت کتب ریخس بها ایلله تلککه باعث اولور و وجهله فایده عظیمه فی مشتمل اولمغه اول کسه یه

مساعدا اولنوب بر قاج سالم کسندلر صوتی نقش اوله جن کابی صحیح ایچون تعیت بیور یاوردایسه
غایت مستحسنه اولان امور من اولوردیو اغتایتمکله و بر بلان فوای شریعه موجبه مساعدا
همایون اردانی قانوب ذکر اولان ککب لغه و منطق و هیئت و بونلرک امثالی علوم آیه ده
تالیف اولان کتا بلردن صوتی نقش اوله جن کابی کرکی کبی صحیح ایتدر دندن صکره وجه مشروح
اوزن صنعت مر قومه ایله حصوله کلان کتب صحیح اولن اوزن زیاده اهتمام و خبط و خطا اولمقدن
بغایت اتقا اولنه دیو ادن و رخصت یاد شاهانه بی حاوی مقدا صا در اولان امر شریف بیور قرین
بش سنه می او اسطر رجب المرجب تکمیل و بعد مر قوم ابراهیم فوت اولدقه خدمت مذکور
معطله قانغه نظام قد بیسبیله کارخانه مر قومه بی مشترکا اعمال و فن طباعی اجرا واحیا شرطیله
تعمینات مقرر سیله سز که مومی الیهما سزعل الاشتراک سزه عنایت واحسان اولنقی اوردن
بیوز التمس سنه سنه خداوند کار سابق مرحوم سلطان محمود خان تقی الله تعالی بالرحمة والغفران
زمانته استرحام ایادیککر ده بالاده مسطور مشروط قدیمه سیله کارخانه مر یون بی اشتراکا
اعمال ایلکر ایچون امر شریف ویرلد وکنن یاد یروب جلوس همایون میمنت مقروم واقع
اولمقدن ناشی امر مذکورک تجدیدی رجا ایلدیکنکر اجلدن خلاسه فرمان یوغیسه وجه مشروح
اوزن عمل اولنقی بابتده فرمان عالی شام صادر اولمشدر بیور دو مکه و صول
بولدقه بو بابده وجه مشروح اوزن شرفیاقته صدور اولان فرمان
واجب الاتباع ولادرم الامثالک مضمون اطاعتقر و بیله عامل اوله سز
شو بیله سر علامت شریفه اعتماد قیله سز تحری فی اوائل
منهر ربیع الاخر سنه ثمان و ستین و ماته والف
بقام قسطنطنیه المحروسه

*